

Hodossy-Takács Előd¹:

Pusztulás, gyász, remény. Bibliai teológiai szempontok a közösséget ért veszteség feldolgozásához

Abstract. Doom, Grief, Hope. Perspectives of Biblical Theology for Processing Community Loss.

Crisis is an unavoidable part of community and individual life, and traumas can have long-lasting effects on societies. Community loss index is a relatively recent indicator, before introducing it to the sphere of theology, in the present paper, two questions are addressed: (1) is the state of loss indeed necessary?; (2) how is it possible to cope with such a loss or collapse on a theologically acceptable way? We evaluate certain historical events from the perspective of community loss and gain (King Hezekiah of Judah and the Assyrian crisis, the Babylonian exile), with special focus on prophetic pronouncements, sermons (Ezekiel, Jeremiah) and eschatology. The author makes a sharp difference between historical events and their literary representations. As a final word, the necessity of grief as a prerequisite of a successful future is emphasised.

Keywords: traumas, collapse of societies, biblical theology, history of pre-exilic Judah, Jerusalem

---

¹ Egyetemi docens a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszékén, E-mail: takacse@drhe.hu

2013-ban egy új társadalmi indikátor, a közösségi veszteség index (Community Loss Index) bevezetésére tett javaslatot egy New York-i szerzőpáros.² Megfigyelésük szerint a közösségek az egyénekhez nagyon hasonló módon élik meg a veszteséghelyzeteket, melyek akkumulációja képes a közösségek hálóját szétzilálni, a kapcsolati rendszereket és hálózatokat összezúzni, végső soron pedig megbénítani a korábban funkcionáló egység működését, hisz a veszteség gyakran megbélyegez és izolál. A mai kutatások fókuszában a modern társadalom kisebb egységei állnak, de számunkra a kérdés bibliai teológiai vetülete izgalmas: tekinthető-e a veszteséghelyzet kialakulása szükségszerű állapotnak? És legalább ugyanilyen hangsúlyosan: milyen teológiai elfogadható kapaszkodója van egy közösségnek, ha túl akarja élni az összeomlást? A következő gondolatmenet olyan bibliai paradigmákat mutat fel, melyek alapján felmutathatónak tűnik egy bibliai krízis-, vagy helyesebben veszteség-menedzsment körvonalainak felvázolása.

1. Krízis

Releváns válasz keresése során a veszteség kérdését történeti és teológiai szempontból is vizsgálni kell. Történeti megközelítésben a probléma gyökere már Izrael palesztinai megjelenésénél látszik, a héber Biblia egyik legelemibb állítása, hogy Izrael nem őshonos, hanem jövevény ebben a térségben, ebből adódóan teljes kapcsolatrendszerét konfliktusok sorozatával lehet leírni (néhány átmeneti periódustól eltekintve, melyek egyébként általában prófétai kritika kereszttüzébe kerültek³).

A történeti szempont magával Izrael létevel kezdődik: amit mi Izraelként ismerünk a Szentírásból, illetve az ókortudományból, az egy rejtélyes eredetű népcsoport, melynek kialakulására az adott módot, hogy összeomlottak a késő bronzkori civilizációk, társadalmak. A Kr. e. 13. század utolsó évtizedeiben, tehát a bronzkor végén a kelet-mediterrán térségben bámulatosan rövid idő, néhány évtized alatt megsemmisült az egyiptomi

---

² Mimi ABRAMOVITZ – Jochen ALRECHT: *The Community Loss Index: a New Social Indicator*, in: *Social Service Review*, 87. évf., 2013, 4. szám. 677–724. Online: <https://www.scie-socialcare.org.uk/the-community-loss-index-a-new-social-indicator/t/a1CG0000020QC7MAM> (utolsó megtekintés: 2020. január. 14.)

³ Ilyen volt az Omridák kora vagy Manassé uralkodásának ideje a Kr. e. 9 és a 7. században. Mindkét korszakot egyszerre jellemzik politikai sikerek és éles prófétai kritika.

Újbirodalom, a Hettita Birodalom, eltűnt a mükénéi görögség, és zátonyra futott a bronzkori kánaáni civilizáció.⁴ Összedőlt városok, megszakadó írásbeliség jellemezte ezt az időszakot, de a hanyatló kultúra romjain új entitások alakultak ki néhány száz év alatt: közöttük Izrael.⁵ Az új világ kialakulásához a régi pusztulásán át vezetett az út, ettől a pillanattól kezdve pedig Izrael története konfliktusok históriájaként áll előttünk a héber Bibliában.

A bibliai szöveg szerint Izrael születése pillanatától kezdve kríziseket élt át, a Tórát a fennmaradás rizikója járja át,⁶ és a héber terminológia szerinti korábbi próféták könyveiben a történetek visszatérő témája ugyanez. Józsuénak harcolni kell, akárcsak a bírának és az első királyoknak, mert Izrael körül ellenség sorakozik mindenfelől. A királyok két könyvében némiképp változik a helyzet, de nem radikálisan: az uralkodókról szóló beszámolók sorában találunk fenyegetettebb és békésebb időszakokat egyaránt. Az alaphelyzet azonban itt sem változik, Izrael létét kérdőjelezi meg külső hatalmak, a királyság (illetve: 1Kir 12 – 2Kir 17 egységében királyságok) létét pedig alapjaiban fenyegetik a világpolitika nagyobb játékosai, az arám királyság, majd a tényleges világhatalmi szerepre törő asszír, később a babiloni birodalom. Ez azonban nem csak egy bibliai fikció, hanem a dél-levanti térség számára valóságos életkérdés volt a Kr. e. 10–6. században. Megmaradhatnak-e a vaskori kis államok ebben a geopolitikai ütközőzónában? Nem véletlenül lett a létezés a bibliai gondolkozás egyik alapkérdése, és az is természetes, hogy az ószövetségi történetírást végig beárnyékolja az a tény, hogy az izraeli, majd a júdai államiság végül nem tudott ellenállni a nagyhatalmak térhódítása idején: az északi királyságot (Izrael) elnyelte az asszír terjeszkedés a Kr. e. 8. század utolsó negyedében, a déli állam (Júda) pedig egy és egy negyedszázaddal később lényegében ugyanerre a sorsra jutott, azzal a különbséggel, hogy ők már a babiloni hatalom étvágyát csillapították.

---

⁴ BÁCISKAY András: *Az ókori Kelet*, in: SALAMON K. (szerk.): *Világtörténet*. Akadémiai kiadó, Budapest, 2006. 84–194, 114–117, 164–166; Amihai MAZAR: *Archaeology of the Land of the Bible, 10.000–586 B.C.E.*, Doubleday, New York, 1990. 329–332.

⁵ G. W. AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine from the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest*, JSOT Supp. 146., 1993. 286–87.

⁶ Fennmarad-e Ábrahám családja, ha nincs utód, vagy ha oltárra kell emelni Izsákot? Megmarad-e a növekvő klán, ha eluralkodik az éhínség? Ezek 1Móz alapkérdései. A folytatás ugyanígy leírható: túl lehet-e élni az egyiptomi szolgaságot? Ki lehet-e jönni élve a pusztulás tengerének (יָם סוּף) fenekéről? És túl lehet élni a pusztát egy emberöltőn át?

Történelmi kényszer, geopolitikai adottság: Izrael a kelet-mediterrán térség egyik ütközőzónájában élt és maradt meg, helyesebben született újjá időről időre. Természetes, hogy a krízis a bibliai teológia egyik alapkérdésévé vált, amire reflektált egyén és közösség. A krízis nemcsak a modern pszichológia szempontjai szerint értékelhető elkerülhetetlennek, sőt hasznosnak,⁷ és a szintén modern vészhelyzeti, elhárítási, kommunikációs megközelítésen túl⁸ teológiai dilemmákat is elénk állít.

Az Ószövetség teológiájában a krízis semmiképp nem jelenti Isten kudarcát, hanem a szövetség keretében értelmezendő. Isten a szövetség okán óvja és védelmezi népét. Ebből következően Izrael menekülése nem természetes, hanem megtérésének, engedelmességének, hűségének függvénye.

2. Összeomlás

Az előző részben felvillantott krízisek közül kettő különösen jól dokumentált, legalábbis az ókori szövegek között.

A Kr. e. 8. században Júda és Izrael az emelkedő Újasszír Birodalom árnyékában élt. Samária ostroma, az északi állam bekebelezése után két évtizeddel, a századfordulón, a jeruzsálemi Ezékiás király (hagyományos kronológia szerint: Kr. e. 715–687; más megközelítésben: 727–698⁹) hibás politikai számításai egyenlőtlen összecsapást eredményeztek a terjeszkedő nagyhatalom és Júda között. Mielőtt szólnánk erről a konfliktusról, érdemes megjegyezni, hogy a nyolcadik század utolsó negyedében Júda és AsszírIA viszonyát nem helyes a brutálisan elnyomó birodalom és a vazallus státuszban tengődő kis királyság képével szemléltetni. Júda és AsszírIA kapcsolata sokkal inkább a kliens–patronus terminusokkal írható

---

⁷ A krízis pszichológiájának rendkívül gazdag szakirodalma van, most csak egy átfogó, rövid cikke hívjuk fel a figyelmet: Meetu KHOSLA: *Need for Coping with Life Crises: Implications for the Quality of Life*, in: *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34. évf., 2008. Különszám. 46–52.

⁸ Ebből a szempontból vizsgálta a krízishelyzeteket egy magyar szerzőpáros részletes és jól dokumentált tanulmányában: HÁBERMAYER Tamás – MUHORAY Árpád: *A krízisek hatása a veszélyhelyzeti tervezésre*, in: *Bolyai Szemle*, 27. évf., 2018, 2. szám. 64–80.

⁹ MAZAR: *Archaeology of the Land*, 405; a kronológiai dilemmához lásd AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine*, 690–691.

körül,¹⁰ mivel Júda profitált az ekkor kialakult, a birodalmi stabilitásnak köszönhető kereskedelmi kapcsolatrendszerből. Ugyanakkor a 710-es években a világpolitikában történt néhány fejlemény,¹¹ melyek helyzetének átgondolására készíthették Ezékiást. Beállt a lázadók sorába. A héber Biblia beszámol vallási reformjáról,¹² ami az ókori keretek között minden esetben komoly politikai akaratot fejezett ki. A héber bibliai gondolkodás egyértelműen összekapcsolja a vallási tetteket és a politikai motivációkat. Már Áház (kb. Kr. e. 735–715¹³) esetében megfigyelhető ez, aki az asszíroknak tett hűségesküjével párhuzamosan rendelkezett a jeruzsálemi kultusz átalakításáról. Ezékiás lépései ugyanebbe a keretbe illeszthetők: ő távolodni kívánt az asszír befolyástól, és ez a kultuszra is hatással volt.¹⁴ Ezékiás lázadása mai szemmel nézve magyarázható hősiességgként, de a realitások szintjén inkább egy csaknem teljes megsemmisülést hozó politikai ballépés története, melynek mérlege a vidék ellehetetlenülése, feldúlt városok, megnyomorított ország. A lázadás nyomán indított megtorló hadjárat szisztematikusan döntötte hanyatlásba Júda királyságát, ennek legrámaibb emlékei azok a domborművek, melyek a második legjelentősebb királyi város, Lákis ostromát örökítették meg (eredetileg egy ninivei palota falát borították, ma a British Museumban, Londonban található). A dombormű ostromgépeket, harcot és megtorlást ábrázol, batyuvál a városból kiutat kereső menedékkérőket, gyermekeket kézen fogva vezető anyákat. Ma is szívszorító képek, különösen ha a lákisi feltárások nyomán előkerült ostromrámpával és tömegsírral vetjük össze őket.¹⁵ Ezékiás nagyon csúnyán elszámolta

¹⁰ “Client–patron”; Stephanie DALLEY: *Recent Evidence from Assyrian Sources for Judaeon History from Uzziyah to Manasseh*, in: *Journal for the Study of the Old Testament*, 28. évf, 2004, 4. szám. 387–401, 390.

¹¹ Hatalmi villongások és belső feszültségek Egyiptomban, valamint Babilonban lázadás az asszír hatalom ellen, II. Sarrukin 705-ben bekövetkezett halála (Sargon): ezek a térségben is instabilitást és lázadásokat eredményeztek, részleteiben BACSKAY: *Az ókori Kelet*, 124–126, 168–170; DALLEY: *Recent Evidence*, 391; H. W. F. SAGGS: *The Greatness that was Babylon. A Sketch of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley*, A Mentor Book, New York, 1962. 120–131.

¹² 2Kron 29–31 lényegesen bőségebb ezen a ponton, mint 2Kir 18,1–6 szűkszavú, de pozitív beszámolója. A RAINEY: *Hezekiah's Reform and the Altars at Beer-sheba and Arad*, in: M. D. COOGAN – J. C. EXUM – L. E. STAGER (szerk.): *Scripture and Other Artifacts. Essays on the Bible and Archaeology in Honor of Philip J. King*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1994. 333–354.

¹³ Áház trónra lépési ideje sem egyértelmű, elképzelhető, hogy társuralkodóként kezdte a hatalomgyakorlást. AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine*, 628.

¹⁴ Vö. 2Kir 16 és 18 szövegét – 2Kir 18,3–6 lépései vezetik fel a 7. verset, ami a lázadás tényét közli.

¹⁵ Julian READE: *Assyrian Sculpture*, The British Museum Press, London, 2016. 65–71; MAZAR: *Archaeology of the Land*, 432–34.

magát. Ugyanakkor az asszír támadás mégsem volt megsemmisítő: a hadjárat Jeruzsálem alatt kifulladt. A város megmenekült, és a bibliai szövegek szerzői, szerkesztői számára ez volt a döntő információ, amiről drámai hangvételű beszámolót olvasunk 2Kir 18–19-ben: az Úr angyala jött el, és rendezett éjszakai mézárást az asszírok soraiban (19,35). Erről az asszír kudarcról, igaz, némiképp más keretbe helyezve, de Hérodotosz is megemlékezett. Ő úgy tudta, hogy egerek lepték el, és kényszerítették menekülésre az asszír táborot.¹⁶

A másik itt említendő esemény Ezékiás lázadásánál is sokkal mélyebb nyomot hagyott a történelmi emlékezeten. A babiloni fogságról van szó, ami minden elhagyottság és megsemmisülés szinonimájaként használható mindmáig.

Az Újasszír Birodalom összeomlását követően felemelkedő Újbabiloni Birodalom rövid idő alatt uralma alá hajtotta Júdat és szomszédait, ez a folyamat mintegy három évtizedet vett igénybe, és 582-re le is zárult. Palesztina vaskori államai megszűntek, tehát nem tarthatták fenn az asszír uralom alatt kialakult a vazallus (kliens) állami létet. Ezzel párhuzamosan viszont azt is meg kell jegyezni, hogy Palesztinában nem szűnt meg az élet (erre még visszatérünk), és az elhurcoltak között is voltak, akik viszonylag hamar megtalálták a boldogulás útját. A királyi család tagjai, az udvar legszűkebb köre Babilonba került, és idővel sorsuk a fogolylét és a vendég státusz határán mozgott. A többiek a babiloni vidékre kerültek, tömbfogságba, és néhány újabban publikált dokumentum egyértelmű adatai szerint ez a közösség is alkalmazkodott helyzetéhez, néhány évtized alatt gazdasági-társadalmi értelemben integrálódott,¹⁷ viszont mégis megtartotta sajátos különállását.¹⁸ Kialakult a babiloni diaszpóra.

---

¹⁶ A hadjárat története a különböző ókori források mentén különböző magyarázatokat szült. Hérodotosz (2.101) az asszírok Egyiptom ellen viselt hadjáratához kapcsolja ezt az eseményt; egyes kutatók pedig két hadjáratot feltételeznek. B. ODED: *Judah and the Exile*, in: H. HAYES - M. MILLER (szerk.): *Israelite and Judean History*, SCM Press, London. 435–488, 450–51.

¹⁷ M. COGAN – H. TADMOR: *II Kings. A New Translation With Introduction and Commentary* (AB 11), New Haven, Yale University Press, 2008. 328–29; a fogság alatti integráció kérdését részletesen: HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Júdeaiak Babilonban: Mindennapok idegenben*, in: BODÓ Sára – HORSÁI Ede (szerk.): „Hiszek az Ige diadalmas erejében!” *Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2020. 135–146.

¹⁸ Ennek folyamatához lásd: KOMORÓCZY Géza: *A babilóni fogság. Egyéni és közösségi stratégiák az identitás megőrzésére kisebbségi helyzetben*, in: Uő.: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*, Budapest, Osiris, 1995. 210–278.

A fogság tehát nem szüntette meg Izraelt, teológiai szemmel nézve viszont ez nem egy újabb tragikus vereség, sokkal több annál. A salamoni szentély bukása, a jeruzsálemi királyság megszűnése, Júda előkelőinek fogsága ennél több. Teológiai szempontból ez maga a vég.

3. Megsemmisülés

Amikor összeomlásról szólunk, teljes megsemmisüléssel kell számolnunk. A héber Bibliai is ezt teszi, a próféták komoly hangsúlyt tettek arra, hogy világossá tegyék: van veszteség, ami leginkább figyelmeztetéssel ér fel történelmi távlatban, és van összeomlás, amikor az ember szeme előtt nem marad más, csak rom és pusztulás. Veszteségnek tekinthetjük például a *Bírák könyvében* leírt idegen támadásokat. A móábiak vagy a Gedeon korára jellemző midjániak és a többiek Izrael hűtlenségére figyelmeztetnek, ők a próbatétel eszközei: „Mert velük fogom próbára tenni Izraelt: vajon ragaszkodnak-e az Úr útjához, ahogyan ragaszkodtak őseik, és azon járnak-e, vagy pedig nem.” (Bír 2,22; lásd 2,11–23 és 10,6–18). Isten azonban a próbatétel után könyörült, a *Bírák könyve* kifejezésével „megelégette Izrael nyomorúságát” (10,16), és gondoskodott szabadítóról és szabadulásról.¹⁹ A megsemmisülés idején azonban, ahogy azt később látni fogjuk, a szabadulás ígérete a belátható időkereten túlra tolódik, vagyis a jelen nemzedék szempontjából elmarad. Ezért tekinthető a babiloni fogság a megsemmisülés analógiájának, annak ellenére, hogy a második szentély kora vallási tekintetben rendkívül gazdag hagyományokat teremtett Izrael vallásában.²⁰ Ettől függetlenül, irodalmi szempontból az összeomlás teljes. Jeremiás próféta könyve utolsó fejezete (52) számba veszi az elhurcoltakat, három deportációs hullámról ír, és összegez: négyezer-hatszáz ember került fogságba (28–30. vers). Ez nem tűnik túlzó adatnak, épp ezért elgondolkoztató: a könyv, vagyis ugyanez az irodalmi alkotás néhány fejezettel korábban azt írja, hogy a király fiait és valamennyi nemesembert lemészárolták, a városban maradt népet és a hozzá pártolókat, valamint a nép többi részét

---

¹⁹ A 16. vers a könyv második feléhez fűzött teológiai bevezetés zárómondata; Robert G. Boling: *Judges* (AB), Doubleday, Garden City, New York, 1975. 193.

²⁰ Richard S. Hess: *Israelite Religions. An Archaeological and Biblical Survey*, Baker Academic, Grand Rapids, MI., 2007. 338–343; Mark S. Smith: *The Memoirs of God. History, Memory and the Experience of the Divine in Ancient Israel*, Fortress Press, Minneapolis. 2004. 70–74.

fogságba vitték, és otthon csak a föld nincstelenjei maradtak, „*kiknek semmijök sem vala*” (39,9–10, Károli fordítása). Tehát mindenkit elvittek. Kérdés: akkor teljes volt a megsemmisülés... vagy talán mégsem? A serpenyő melyik oldalára kell tekintenünk: a kiürült országot vizionálóra vagy arra, ami számottevő veszteséggel, de mégiscsak folytatódó élettel számol Palesztinában a fogság alatt, a Kr. e. hatodik században?

Mai régészeti adataink alapján azt kell mondanunk, hogy a kiürült ország képe, a teljes megsemmisülés, a föld kiürülése csak az irodalom szintjén van jelen, történeti szempontból nézve a mítoszok körébe tartozik.²¹ Az egymást érő hadjáratok, hadseregek felvonulása mindenkit érintett, tömegek élete lehetetlenült el ideiglenesen, de Júda egy jellegzetes ókori agrártársadalom volt, és ezek a közösségek képesek voltak visszazökkenteni életüket a korábbi kerékvágásba.²² A városok hanyatlása, a királyi központok szerepének átértékelődése, megsemmisülése vagy új funkcióval történő felruházása látványos, de a társadalom nagyobbik részének másodlagos kérdés. Az irodalom szempontjából a kulcsintézmények megszűnése, jelen esetben a királyság intézményrendszerének felszámolása azt jelenti, hogy mindennek vége. Bibliai megközelítésben, irodalmi eszközként az, hogy Jeruzsálem nem királyi székhely többé, egyenlő a város és az ország megszűnésével. Történetileg nézve azonban ez nem ilyen egyszerű, hisz tudjuk, hogy a térségben néhány korábban is élő, Jeruzsálem környéki település komoly adminisztratív centrummá vált (Tell en-Nashbe/Micpa; Ramat Rahel),²³ nyilvánvaló következtetés, hogy ezek vettek át funkciókat a városról. Tehát Júda nem maradt adminisztráció nélkül, népességének jelentős része továbbra is helyben próbált boldogulni – viszont ez a helyi boldogulás prófétai szemüvegen át már vagy nem látszott, vagy nem volt jelentősége. Felülírta a megsemmisülés toposza.

---

²¹ A problémakört új alapokra helyezte: H. M. BARSTAD: *The Myth of the Empty Land. A Study in the History and Archeology of Judah During the „Exilic” Period*, Oslo, Scandinavian University Press, 1996. Újabb értékelésként: H. M. BARSTAD: *After the „Myth of the Empty Land”: Major Challenges in the Study of Neo-Babylonian Judah*, in: O. LIPSCHITS – J. BLENKINSOPP (szerk.): *Judah and the Judeans in the Neo-Babylonian Period*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2005. 3–20.

²² Épp ezért különleges Jeruzsálem közvetlen környéke: ez a terület korlátozottan alkalmas mezőgazdasági termelésre, és ez is oka lehet, hogy az ország más részeivel összevetve ritkábban lakott maradt a hatodik században; elképzelhető, hogy szabad területként ezért is vonzotta a perzsa korban a Palesztinába visszatérőket. AHLSTRÖM: *The History of Ancient Palestine*, 831.

²³ MAZAR: *Archaeology of the Land*, 460, 548; Yuval GADOT: *In the Valley of the King: Jerusalem’s Rural Hinterland in the 8th–4th Centuries BCE.*, in: Tel Aviv, 42. évf., 2015, 1. szám. 3–26, 14, 19.

Ez is egy olyan irodalmi kép, ami az évszázadok alatt talán finomodott, kicsit árnyaltabbá vált, de lényegét tekintve nem változott. Modern párhuzamként érdemes felidézni az Iszlám Államról alkotott és a hírek fogyasztóiba beleivódott filmrészleteket. Ezek arra inspirálnak, hogy úgy érezzük: ahova ez a szervezet kiterjesztette hatalmát, ott megszűnt a rend, sőt egyenesen az élet szűnt meg, hisz ezeken a területeken az elismert államok nem tudták fenntartani a hatalmat. A terepjárós harcosok nyomán nem maradt más, csak pusztulás, menekülés, üresség, elhagyott föld és elnéptelenedett vidék. Amikor olvassuk a beszámolókat gyilkosságokról, kínzásokról, embertelenségről, furcsa elképzelnünk, hogy Abu Bakr al-Bagdadi uralma alatt is voltak működő közszolgáltatások,²⁴ és a menekülő tömegek mellett voltak olyanok is, akik maradtak. Most nem a fanatikus csatlakozókra kell gondolnunk, hanem azokra a makacs, a külvilág szemében felfoghatatlanul konok emberekre, akiket vagy erővel tépnek ki szülőhelyükről, vagy sehogy. Mert Szíriában és Irakban is élnek olyanok, akik maguktól soha nem mennek el.

4. Gyász

Teológiai szempontból kimondottan ellentmondásos a bukás tudomásul vételének kényszere, olyan ez, mintha az ember fejet hajtana a gonosz indulat, az ördög munkálkodása előtt.²⁵ A reformatori teológia nem ismeri el a gonosz előtti gyavaság, gyengeség és meghunyászkodás útját. Az ősellenséggel szemben küzdelmet kell folytatni, aki ezt nem teszi meg, az talán csak megalkuvásból, de átengedi magát egy Isten akaratával

---

²⁴ Az interneten elfogulatlan megközelítésű anyagot nagyon nehezen találunk, a rövid hírek között is nehéz tájékozódni. Némiképp átfogóbb megközelítéssel dolgozott Thomas Dandois, aki dokumentumfilm-trilógiát forgatott, ez az Al Jazeera honlapján megtekinthető (<https://www.aljazeera.com/programmes/witness/2019/09/women-isil-life-caliphate-190923094413989.html>; utolsó megtekintés: 2020. január 14. 10:45). A nők életét feldolgozó epizód egy részlete jól jelzi a helyzet ambivalenciáját: egy nővér mondja el, hogy ebben az időszakban a legszigorúbb öltözködési előírásoknak kellett megfelelni, és a fej takarása erősen korlátozta a munkalehetőségeket. Nem lehet csökenteni, nem szabad bagatellizálni a borzalmakat, de ez a vallomás arról is tanúskodik, hogy az egészségügyi ellátás nem szűnt meg, ahogy éttermek és üzletek is üzemeltek – de sokak számára elérhetetlenné vált mindez.

²⁵ Ezzel összefüggésben jegyzi meg a *Heidelbergi Káté* 32. kérdés–felelete: „*Miért neveznek téged Krisztusról keresztyénnek?*”, (felelet:) „*Azért, mert hit által Krisztusnak tagja, és így az ő felkenetésében is részes vagyok, azért, hogy nevééről vallást tegyek, magamat élő hálaáldozatul neki átadjam, és hogy ebben az életben a bűn és az ördög ellen szabad lelkiismerettel harcoljak...*”

ellentétesen cselekvő erőnek. Ennek ellenére néha tudomásul kell venni a bukást, mert az egyén, vagy a közösség nem tehet mást. Jeruzsálem füstölgő romjai közt a túlélőknek éppúgy nem volt más választása, mint a Lákisból elhurcolt, szétszakított családoknak²⁶ – vagy a véres 20. század eltiport közösségeinek. A történelem során világok süllyedtek el, és ez mindig emberi nyomorúsággal járt együtt. Soha nem volt élet elmúlás nélkül, és ami elmúlt, azt meg kell gyászolni. A *Síralmak könyve* azért meghatározó tárgyunk szempontjából, mert az a bibliai könyv a pusztulás bekövetkeztének realitását szemléli, viszont mindössze néhány versben szólaltat meg reménységet (3,22; 4,22; 5,21–22). A mű egésze az elszenvedett gyalázat tényét rögzíti. Gyász, őszinte, mély.

Ezzel párhuzamosan viszont a bibliai világszemlélet eszkatológiai távlatainak meghatározó pillére, hogy a veszteség és a megtapasztalható racionalitás (negatív jelen) ellenére pozitív végkifejlettel számol. Ezékielnél ez jól látszik, főleg jeremiási összehasonlításban tűnik fel, hogy milyen nagy teret szentel a pusztulás leírása mellett az újjászületés témájának. Jeremiás könyve ugyanazzal a világrízissel foglalkozik, amivel Ezékiel, de a pozitív jövőkép nála néhány fejezetre korlátozódik (elsősorban a 29. és 31. rész jelentős ebből a szempontból). Ezékiel ezzel szemben hosszú fejezeteken át foglalkozik a jó pásztor, az új élet, az új templom és a megelevenedő ország ígéretével (34., 36–37., 40–48. részek), vagyis hangsúlyozza, hogy biztosan lesz újjászületés.²⁷ Majd, egyszer. Ez a távlatosság jellegzetes, és kizárólag teológiai keretek közt értelmezhető megközelítés. A politikai elit számára a távoli jövőre vonatkozó üdvígéretnek elfogadhatósága a világról vallott általános felfogás miatt volt kérdéses. Az ókori király népének pásztoraként lépett fel, így nem fordulhatott alattvalóihoz azzal, hogy pár évtized múlva pozitív fordulat következhet be királyságában. Jer 29, az országtól messze szakadtaknak írt levél látszólag politikai realitást tükröz, mégis teológiai távlatú üzenet, kontextusa pedig egy aktuálpolitikáról szóló prófétai vita.²⁸

²⁶ Ezek egyikét sem nevezné a modern szakirodalom „fekete hattyú” eseménynek. Ez a fogalom az előre nem látható, de az egész emberiségre nézve döntő változásokat hozó fejleményeket takarja. HÁBERMAYER–MUHORAY: *A krízisek hatása*, 68–69.

²⁷ Ezért Bowen a könyvnek ezt az egységét (34–48. fejezetek) a traumából való felépülés (“*Recovery from trauma*”) cím alatt tárgyalja. Nancy R. BOWEN: *Ezekiel* (Abingdon OT Commentaries), Abingdon Press, Nashville, 2010. 209–271; J. J. NIEHAUS: *Ancient Near Eastern Themes in Biblical Theology*, Kregel Publ., Grand Rapids, MI., 2008. 129.

²⁸ John DEARMAN: *Jeremiah and Lamentations* (The NIV Application Commentary), Zondervan, Grand Rapids, MI., 2002. 262. A levél elsősorban a közösség elismert vezetőit szólítja meg. Leslie C. ALLEN: *Jeremiah* (OTL), Westminster John Knox Press, Louisville, 2008. 323.

Ezékielnél maradva azt kell hangsúlyozni, hogy ez a próféta nem egyszerűen a teljes pusztulást hirdette meg, hanem Isten kijelentett akaratának megvalósulását. Azzal, ahogy leírta Isten távozását a jeruzsálemi templomból (Ez 9–11), voltaképp előrehozta magát a pusztulást. Az elhagyás képe egyébként ősi, az ókori Mezopotámiában is ismert motívum.²⁹ Ezzel azt rögzítette a próféta, hogy a templom kifosztása nem jelenti Isten vereségét, YHWH-t nem győzték a szentély kifosztásával és feldúlásával. Ezékiel kérelmelhetlen ösztönéssel olvasta Jeruzsálem fejére elkövetett bűneit (lásd Ez 8), nem hagyott kétséget az ostrom brutalitása felől sem (4–5):

„A fegyver kívül, a döghalál és éhség belül; a ki a mezőn van, fegyver miatt hal meg, és a ki a városban, azt éhség és döghalál emészti meg. És menekülnek menekülteik, és lesznek a hegyeken, mint a völgyek galambjai: mindnyájan nyögven, kiki vétké miatt. Minden kéz elerőtlenül, és minden térd elolvad, mint a víz (וְכָל-בְּרִכְיָם וְכָל-תֵּלְכָנָהּ מָיִם). Felövezkednek zsákkal, és befedi őket rettegés, és minden orczán szegény, és mindnyájok fején kopaszság. Ezüstjüket az utcákra vetik, és aranyuk szenny lesz [előttök:] ezüstjök s aranyuk meg nem szabadíthatja őket az Úr búsulásának napján; lelköket azzal jól nem lakatják, s hasokat meg nem tölthetik; mert csábítójok volt az a vétekre.” (Ez 7,15–19, Károli)³⁰

Tehát a pusztulás teljes, a túlélő sem menekülhet; ha valaki túlél, az is áldozat. Ez az általános összeomlás azonban nem Isten veresége, hanem válasza. Teológiai megközelítésben: Isten választ kell, hogy adjon a bűnre. Ez válasz Isten haragja, ami nem a bűn, hanem a bűnös ellen irányul, szemben a modern, kedvelt prédikátori szófordulattal.³¹ Nem igaz, hogy Isten a bűnt utálja, de a bűnöst szereti (2Móz 32,9–10). Természetesen Isten a bűnt is elítéli, annak gyűlöletét várja el az embertől is (Ám 5,15), mivel eleve idegen

²⁹ NIEHAUS: *Ancient Near Eastern*, 126–128.

³⁰ A 17. versben az új magyar fordítás (RÚF2014), hasonlóan több modern fordításhoz, azt érzékelteti, hogy félelmében mindenki bevizel, „minden térd vizes lesz”. NIV ennél is direkter: “every leg will be wet with urine.” Ez nem feltétlenül szükségszerű, elég arra gondolni, hogy olyan gyenge lesz minden térd, mint a víz, ami nem képes megtartani semmit, ebben az esetben az emberi test súlyát, így az illető összeroskad (vö. Ez 21,12), Clines javaslata: “all knees shall flow (into) water.” David J. A. CLINES (szerk.): *The Dictionary of Classical Hebrew*, 2. kötet, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1995. 549.

³¹ G. A. F. KNIGHT: *Az Ószövetség keresztyén teológiája*, Kálvin kiadó, Budapest, 2006. 114–116.

tőle a bűn (Zsolt 45,8). Isten haragja azonban nem a bűn ellen irányul, mert akkor a konkrét harag egy elvont fogalom ellen fordulna, hanem a bűnöst bünteti, különösen Izraelt (Mik 1,5–6; 2,1–5). Jeruzsálem pusztulása ezt éppúgy hirdeti, mint az özönvíz okozta katasztrófa.³² Isten ugyanakkor nem bosszúálló, így nem megbosszulja, hanem megbünteti a bűnt.³³ Az ember oktanul elrontott valamit, Izrael kilépett a szövetség keretéből, Isten pedig rendbe kell, hogy hozza ezt a helyzetet.

A büntetés egyik legszemléletesebb leírása Jer 5,17–19-ben áll előttünk. Itt először azt feszegeti a szöveg, hogy az ellenség miként pusztítja el a bűnös népet, majd kijelenti, hogy Isten még ekkor sem vet véget Izraelnek. Ekkor hangzik a kérdés: „*Miért cselekedte velünk mindezt az Úr, a mi Istenünk?*” A próféta számára a helyzet érthetetlen, de az világos, hogy nem az ellenség, hanem Isten az, aki büntet.³⁴ A válasz kemény, sőt kíméletlen: „*A miképpen elhagyatok engem és idegen isteneknek (אֱלֹהֵי נָכַר) szolgáltatok a ti földetek: azonképpen idegeneknek (אֲרָיִם) fogtok szolgálni olyan földön, a mely nem a tiétek.*” (Károli fordítás)

A büntetés ideje azonban véges, akkor is, ha végtelenül hosszúnak tűnik. Az ószövetségi teológiában jól ismert hetvenéves intervallum³⁵ beláthatatlanul hosszúnak tűnik, gyakorlatilag lefed egy emberöltőt (Jer 25,11–12; 29,10; Dán 9,2; Zsolt 90,10).³⁶ Ennek ellenére nem tekinthetjük prófétai cinizmusnak azt az ígéretet, ami ezen az időkereten túlmutat, sokkal inkább a remény életben tartásának és az ígéret fiaknak történő átadásának fokmérője ez. A jelen generációja nem fog felemelkedést megtapasztalni, mondja ez a logika (ez szembe is menne Isten igazságával), a következő nemzedék, de még inkább a harmadik viszont már reménykedhet. Egyik leghíresebb prófécijában Ezékiel szemei

³² Lásd még Ez 6,10: „*És megismerik, hogy én vagyok az Úr: nem hiába mondtam, hogy megcselekszem velök e gonoszt.*” (Károli)

³³ Ám 3,2: „*Csak veletek léptem közösségre a föld minden nemzetsége közül (רַק אִתְּכֶם יָדַעְתִּי מִכָּל מְשֻׁחָחִים) (עַל-כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֶת כָּל-עֲוֹנוֹתֵיכֶם) (RÚF2014).*”

³⁴ Az idegenek érvényt szereznek a büntetésnek, a nép megsemmisítésére törekednek. DEARMAN: *Jeremiah and Lamentations*, 88.

³⁵ Uo., 232.

³⁶ Ézs 23,17. Tírusz esetében is hetvenéves időszakról szól az elfeledettség koraként, ez a szám tehát beleivódott a prófétai szövegek terminológiájába, és nem kizárólag Izrael bukásának időkeretét jelölte.

előtt csonttenger, élettelenység, teljes megsemmisülés terült el (lásd Ez 37). A csontlátomás, az emberi maradványok borította völgy a múlt és jövő világa közt feszülő határ. A múltból a jövőbe nem lehet fájdalommentesen lépni át. Ezt az egyén szintjén és közösségi dimenzióban egyaránt megtapasztaljuk, nagyon leegyszerűsítve ebből fakad, hogy a prófétai hívásnak engedve meg kell térni, de ez a megtérés veszteséggel is együtt jár. Mindig, hisz lényege a korábbi státus feladása, az elfordulás, elszakadás. Mindez a veszteség gyűjtőfogalma alá rendezhető. Veszteség nélkül pedig nincs új kezdet, ez Ezékiel legnagyobb leckéje.

5. Összefoglalás

A bevezetőben két kérdést tettünk fel. Az első így hangzott: tekinthető-e a veszteség-helyzet szükségszerű állapotnak? A fentiek alapján erre a kérdésre teljes nyugalommal felelhetünk nemmel. Izrael népe mint az Ószövetség történetének főszereplője politikai alakulatként, államként rendelkezett kezdettel, megélt vereségeket és nagy összeomlást, de megélt újjászületést is. Izrael tragédiáiban, különösen a babiloni fogság esetében irodalmi kép, hogy ez az összeomlás teljes, maradékmentes volt, nem is lehetett más, hisz a bukást el kell szenvedni, Ezékiel módján, kényelmetlenül, oldalunkon fekvve (Ez 4).

Másik kérdésünk a teológiailag elfogadható kapaszkodó felmutatására irányult, ez is megválaszolható: az Isten előtt álló, veszteséget elszenvedő közösség kapaszkodója, a túlélés eszköze, a jövő felé fordulás kulcsa a gyász. Ez minden esetben az új kezdet feltétele. Az új kezdet soha nem lehet a régi, talán sosemvolt világ diadalittas vagy romantikus rekonstrukciója, de restaurációja sem. Ez éppoly illúzió, mint a romokról tudomást nem vevő, a helyén szép új világot vizionáló forradalmár-balgaság. A pusztulás helyén romok maradnak. Ezeket el kell takarítani, aztán könnyek közt, veritékes munkával újra el lehet kezdeni élni. Élni, tudva, hogy ez az élet soha nem lesz már olyan, mint a krízis, összeomlás, megsemmisülés előtt volt. Lehet, hogy jobb lesz, lehet, hogy rosszabb – de mindenképp más. Ezt felismerve jutunk el a bibliai veszteségmenedzsment világosan körvonalazódó alapvetéséhez: a pusztulás után a gyász, majd a jövő felé fordulás következhet. Kizárólag ebben a sorrendben.

Felhasznált irodalom

- ABRAMOVITZ, Mimi – ALRECHT, Jochen: *The Community Loss Index: a New Social Indicator*, in: *Social Service Review*, 87. évf., 2013, 4. szám. 677–724. Online: <https://www.scie-socialcareonline.org.uk/the-community-loss-index-a-new-social-indicator/r/a1CG0000020QC7MAM> (utolsó megtekintés: 2020. január. 14.)
- AHLSTRÖM, G. W.: *The History of Ancient Palestine from the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest*, JSOT Supp. 146., 1993.
- ALLEN, Leslie C.: *Jeremiah* (OTL), Westminster John Knox Press, Louisville. 2008.
- BÁCSKAY András: *Az ókori Kelet*, in: SALAMON K. (szerk.): *Világtörténet*, Akadémiai kiadó, Budapest, 2006. 84–194.
- BARSTAD, H. M.: *The Myth of the Empty Land. A Study in the History and Archeology of Judah During the „Exilic” Period*, Oslo, Scandinavian University Press, 1996.
- BARSTAD, H. M.: *After the „Myth of the Empty Land”: Major Challenges in the Study of Neo-Babylonian Judah*, in: LIPSCHITS, O. – BLENKINSOPP, J. (szerk.): *Judah and the Judeans in the Neo-Babylonian Period*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2005. 3–20.
- BOLING, Robert G.: *Judges* (AB), Doubleday, Garden City, New York, 1975.
- BOWEN, Nancy R.: *Ezekiel* (Abingdon OT Commentaries), Abingdon Press, Nashville. 2010.
- CLINES, David J. A. (szerk.): *The Dictionary of Classical Hebrew*, 2. kötet, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1995.
- COGAN, M. – TADMOR, H.: *II Kings. A New Translation With Introduction and Commentary* (AB 11), New Haven, Yale University Press, 2008.
- DALLEY, Stephanie: *Recent Evidence from Assyrian Sources for Judaeon History from Uzziah to Manasseh*, in: *Journal for the Study of the Old Testament*, 28. évf., 2004, 4. szám. 387–401.
- DEARMAN, John: *Jeremiah and Lamentations* (The NIV Application Commentary), Zondervan, Grand Rapids, MI., 2002.
- GADOT, Yuval: *In the Valley of the King: Jerusalem's Rural Hinterland in the 8th-4th Centuries BCE.*, in: *Tel Aviv*, 42. évf., 2015, 1. szám. 3–26.
- HÁBERMAYER Tamás – MUHORAY Árpád: *A krízisek hatása a veszélyhelyzeti tervezésre*, in: *Bolyai Szemle*, 27. évf., 2018, 2. szám. 64–80.
- HESS, Richard S.: *Israelite Religions. An Archaeological and Biblical Survey*, Baker Academic, Grand Rapids, MI., 2007.
- HODOSSY-TAKÁCS Előd: *Júdeaiak Babilonban: Mindennapok idegenben*, in: BODÓ Sára - HORSÁI Ede (szerk.): *„Hiszek az Ige diadalmás erejében!” Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2020. 135–146.

- KHOSLA, Meetu: *Need for Coping with Life Crises: Implications for the Quality of Life*, in: Journal of the Indian Academy of Applied Psychology, 34. évf., 2008. Különszám. 46–52.
- KOMORÓCZY Géza: *A babilóni fogság. Egyéni és közösségi stratégiák az identitás megőrzésére kisebbségi helyzetben*, in: Uő.: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*, Budapest, Osiris, 1995. 210–278.
- KNIGHT, G. A. F.: *Az Ószövetség keresztyén teológiája*, Kálvin kiadó, Budapest, 2006.
- MAZAR, Amihai: *Archaeology of the Land of the Bible, 10.000–586 B.C.E.*, Doubleday, New York, 1990.
- NIEHAUS, J.J.: *Ancient Near Eastern Themes in Biblical Theology*. Kregel Publ., Grand Rapids, MI. 2008.
- ODED, B.: *Judah and the Exile*, in: HAYES, H. – MILLER, M. (szerk.): *Israelite and Judean History*, SCM Press, London, 1977. 435–488.
- RAINEY, A.: *Hezekiah's Reform and the Altars at Beer-sheba and Arad*, in: COOGAN, M. D. - EXUM, J. C. – STAGER, L. E. (szerk.): *Scripures and Other Artifacts. Essays on the Bible and Archaeology in Honor of Philip J. King*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1994. 333–354.
- READE, Julian: *Assyrian Sculpture*, The British Museum Press, London, 2016.
- SAGGS, H. W. F.: *The Greatness that was Babylon. A Sketch of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley*, A Mentor Book, New York, 1962.
- SMITH, Mark S.: *The Memoirs of God. History, Memory and the Experience of the Divine in Ancient Israel*, Fortress Press, Minneapolis. 2004.